

KONFLIKT V NÁHORNÍM KARABACHU

EMIL SOULEIMANOV

Když v roce 1905 vypukla tzv. arménsko-tatarská válka,¹ málokdo tušil, že tím bude položen základ nového etnického napětí na Kavkaze, jehož ozvěny nedozní ani po sta letech. Srážky, které začaly v ropné metropoli říše Baku a víceméně spontánně se přenesly do oblastí společného osídlení Arménů a Ázerbájdžánců po celém jižním Kavkaze, původně měly ve své podstatě spíše sociálně-ekonomický rozměr. Masy ázerbájdžánské chudiny, vyprovokované ruskými guvernéry v jejich klasické imperiální politice „rozděl a panuj“, zaútočily na své sousedy Armény, zámožné průmyslníky a obchodníky, jichž považovali jako dravé a bezcitné exploátory. První střety mezi představiteli etnik, která měla za sebou staleté dějiny pokojné koexistence, si vyžádaly na 10 000 obětí.²

To bylo zlomovým bodem. Sílicí arménský národně-revoluční nacionalismus, který po pogromech z let 1894–1896 získával stále zřetelnější protiosmanský rozměr, se vzápětí doplnil i o obraz nepřítele v podobě „ázerbájdžánského Turka“, čímž nabyl ustálenější protiturkický, protiislámský

¹ Na rozdíl od Arménů, kteří vždy disponovali jasně vymezenou etnickou identitou, identita a etnické sebeuvědomění současných Ázerbájdžánců, stejně jako převážné většiny dalších turkických etnik, bylo poznamenáno určitou vágností. V průběhu nejnovější historie byli dnešní Ázerbájdžánci označováni za ázerbájdžánské či zakavkazské Tatary (carské období), Turky (částečné auto-etnonymum, částečně oficiální etnonymum v SSSR ve 30. letech, částečné auto-etnonymum 1992–1993), Muslimy (částečné auto-etnonymum, oficiální etnonymum v SSSR v letech 1918–1922, 1924–1936), Ázerbájdžánce (1918–1920, 1936/1937 dodnes).

² Krátkou, ale výstižnou analýzu krvavých událostí z roku 1905 přibližuje Tadeusz Świątochowski (Świętochowski) v monografii *Russian Azerbaijan, 1905–1920. The Shaping of National Identity in a Muslim Community*, Cambridge 2004, s. 38–46.

ráz. Po arménské genocidě (1915–1916)³ se desítky tisíc zoufalých uprchlíků vyhrnuly do ruské (východní, kavkazské) Arménie, kde tehdy přinejmenším třetinu obyvatelstva tvořili Ázerbájdžánci, tradičně ovládající úrodnou zemědělskou půdu. Nyní již stačil sebemenší podnět, aby arménsko-ázerbájdžánský konflikt vzplanul s novou silou. Následkem dvou ruských revolucí a spletitého regionálního vývoje došlo k ustavení nezávislé Arménské republiky (1918), ovládané nacionalisty z Arménské revoluční federace,⁴ kteří záhy zahájili rozsáhlé tažení proti vlastní ázerbájdžánské (a turecké) populaci. Toto tažení se obzvláště zintenzívnilo po invazi tureckých vojsk Kazima Karabekira-paši do Arménie (1920). Etnické čistky a vraždění si vyžádaly desetitisíce životů jak arménských, tak především turkických civilistů, obviňovaných z podpory tureckých soukmenovců; desetitisíce jich pak byly donuceny z Arménie uprchnout.⁵ Právě v tomto období etnický konflikt poprvé získává teritoriální rozměr, když nově vzniklé republiky Ázerbájdžán a Arménie vstupují do krvavé války (1919–1920) s účastí tureckých a sovětských oddílů o řadu sporných území se smíšeným arménsko-ázerbájdžánským obyvatelstvem – Zangezur, Nachičevan, a samozřejmě i o Karabach. V důsledku válečných aktivit (povstání karabašských Arménů proti ústřední vládě v Baku vypuklo již v roce 1918), hladu a nemoci se počet obyvatel Karabachu snížil přinejmenším o pětinu.

Definitivní konec válce, v níž se úspěch válčících stran střídal, přichází teprve po okupaci Ázerbájdžánu a zanedlouho poté i Arménie XI. Rudou armádou v roce 1920. V roce 1921 nutí ústřední vláda v Moskvě vůdce ázerbájdžánských komunistů Narimana Narimanova akceptovat předání Nachi-

³ Arméni jsou přesvědčeni, že to byla předem naplánovaná a státem realizovaná genocida v roce 1915, která si vyžádala cca 1,5 milionu životů arménských civilistů v Osmanské říši. Ankara však odmítá samotný termín genocida a poukazuje na skutečnost, že arménské oběti, které tvořily přibližně 200–300 tisíc lidí, byly podmíněny jednak deportacemi, uskutečňovanými mladotureckou vládou, jednak občanskou válkou, která se konala v Anatólii během I. světové války, a která si vyžádala adekvátní počet obětí i na životech osmanských občanů tureckého původu. Turecké zdroje však na toto téma uvádějí značné rozličné informace.

⁴ Znamější pod názvem Strana Dašnakutjun.

⁵ Nutno podotknout, že během 20. století (ve 20. letech, v letech 1947–1948 a v roce 1965) další desítky tisíc etnických Ázerbájdžánců byly donuceny opustit své domovy v Arménii a usídlily se v Ázerbájdžánu. Souběžně s tím v Arménii probíhal proces armenizace, neboli (podle arménské terminologie) re-armenizace většinových původně ázerbájdžánských (turkických) toponym. Kromě toho byly systematicky likvidovány archeologické pomníky svědčící o někdejší přítomnosti ázerbájdžánských (turkických) kmenů na území současné Arménie.

čevanu, Zangezuru a Karabachu Arménii. Vzápětí však Narimanov od tohoto rozhodnutí ustupuje, a podle záhy podepsané sovětsko-turecké „Smlouvy o bratrství a přátelství“ (Moskevská smlouva) se Moskva zavazuje – vzdor marným protestům arménských komunistů – ponechat, či, jak tvrdí Arméni, předat, Karabach a Nachičevan do správy sovětského Ázerbájdžánu. V letech 1923–1924 tak dochází ke vzniku nové teritoriální entity, která dosud nikdy neexistovala – Náhorně Karabašské autonomní oblasti (NKAO), tvořící přibližně polovinu území historického Karabachu. V této autonomii v rámci Ázerbájdžánské sovětské socialistické republiky tvořil podíl Arménů více než 90 %.

Konflikt, morálka a historiografie

Atmosféra všeobecného uvolnění konce 80. let minulého století ukončila další období mírového soužití Arménů a Ázerbájdžánců jak v Karabachu, tak mimo něj. Oficiální sovětská ideologie „přátelství národů“ totiž uložila striktní tabu na veškeré veřejné diskuze o minulých násilnostech, i když jistá nedůvěra stále přetrvávala. Blízkost kultur a tradic navíc zajišťovala, že v individuálních vztazích ke konfliktům docházelo relativně zřídka. Tomu nasvědčovalo i poměrně vysoké procento smíšených (arménsko-ázerbájdžánských) manželství, zejména v kosmopolitním mnohonárodnostním Baku s velmi významnou arménskou komunitou.

Poslední roky agonizujícího SSSR byly poznamenány nastartováním pokusů místní inteligence vytvořit novou národní identitu, osvobozenou od ideologických klišé sovětské éry. Jelikož tyto pokusy probíhaly souběžně s eskalujícím konfliktem, vytoužené „znovuzískání národa“ šlo bok po boku s procesem epizace konfliktu a vytvářením obrazu „odvěkého nepřítele“ do takové míry, že idea národního obrození se dávala do přímé souvislosti s otázkou udržení Karabachu (pro Ázerbájdžánce), resp. s otázkou znovuzískání Karabachu (pro Armény). Odsud koření samotná identitární podstata konfliktu. V praxi se pak hlavním tématem postsovětské „rekonstrukce spravedlnosti“ jak u Arménů, tak u Ázerbájdžánců stalo potvrzení exkluzivních a nezpochybnitelných „historických práv“ na Karabach, potvrzení „odvěkého“ etnopolitického dominování na daném teritoriu.

Podle arménské historiografické tradice, dějiny autochtonní arménské etnické pospolitosti v regionu čítají 3000 roků. Ázerbájdžánci jsou naopak považováni za potomky „barbarských“ turkických nomádů přicestovavších

„odněkud z Altaje“ v poměrně nedávné minulosti, kteří jako „hosté“ nemají morální právo nárokovat si na Kavkaze území. Bojovná arménská knížectví náhorní části Karabachu či arménsky Arcachu se tak pro Armény, kteří bolestivě nesou definitivní ztrátu státní suverenity v roce 1375⁶, jeví jako jediná historická oblast tzv. Velké Arménie, její 10. provincie, „*kteďe tradice národní svrchovanosti přetrvávala až do pozdně-středověkého období.*“⁷ I v letech 1919–1920, nehledě na výrazné úspěchy ázerbájdžánské (a turecké) armády na karabašském bojišti, se „nedobytnou baštu“ Náhorní Karabach nepodařilo zcela ovládnout. Samotné vytvoření ázerbájdžánského Karabašského chanátu v polovině 18. století se Armény dává do souvislosti se syžetem vnitroarménské bratrovražedné (feudální) zrady.

Na ázerbájdžánské straně je v posledních letech patrná snaha „archaizovat“ turkickou přítomnost na území jižního Kavkazu ze standardně uznávaného 11. století (tzv. Seldžucká teorie) do 6.–7. století (tzv. Chazarská teorie). Podle další, tzv. „Albánské teorie“, která je v současném Ázerbájdžánu součástí státní doktríny ázerbájdžánismu, bylo území Karabachu nedílnou součástí Kavkazské Albánie, původní kavkazsky mluvící populace, která se s příchodem turkických kmenů turkizovala a islamizovala, se tedy významně podílela na etnogenezi ázerbájdžánského etnika. Podle této vize, byli karabašští Armény původně kavkazští Albánci, kteří v raném středověku přijali od Arménů křesťanství a následně se grigorionizovali a armenizovali. Ázerbájdžánci jakožto potomci kavkazských Albánců (stejně jako turkických kmenů) jsou proto přirozeně oprávněni si nárokovat Karabach. Současní ázerbájdžánští historiografové rovněž argumentují tím, že po dobytí oblasti Ruskem (1801–1828) Petrohrad za účelem vytvoření „arménské provincie“ inicioval nastěhování statisíců osmanských a perských Arménů – křesťanů loajálních impériu – na území Jerevanského a Nachičevanského chanátu⁸, po staletí řízených chány a beky z většinových Ázerbájdžánců. O Arménech se tak kultivuje mýtus jako o „zákeřných a nevďěčných hostech“.⁹

⁶ Pád arménského království Kilíkíe zapřičiněný vpádem egyptských mameluků.

⁷ Donabedian P., *Ancient and Medieval Karabakh* In: Walker C. J., *Armenia and Karabakh: The Struggle for Unity*. London 1991, s. 79.

⁸ Pro tato teritoria se v Ázerbájdžánu užívá označení Západní Ázerbájdžán.

⁹ Stále populárnější ideologie turkismu či panturkismu v Ázerbájdžánu umožňuje považovat za ázerbájdžánské důležité regionální státy, které byly původně vytvořeny místními turkickými kmeny. Jedná se tedy o dynastie Seldžukovců, Ak Kojnluovců a Kara Kojnluovců, Sáfi-jovců (Kyzylbašů), Afšárovců a Kádžárovců aj. V současné době v ázerbájdžánské historio-

Chronologie eskalace

Ideologické a mocenské vakuum, které se se zánikem SSSR stále prohlubovalo, a neschopnost či neochota ústřední vlády zamezit konfrontaci, měla za následek diskreditaci místních sovětských orgánů a paralelní vznik nacionalistických uskupení (Azerbaycan Xalq Cephesi, AXC, Národní fronta Ázerbájdžánu, resp. arménský Gharabagh komité, GhK, Výbor pro Karabach), pro které karabašská otázka byla nejsnazší cestou k získání popularity a následně i moci. Rétorická cvičení nacionalistů, jejich snaha prokázat patriotismus a oddanost národním zájmům a rozhodnost v jejich prosazování (na rozdíl od místních stranických bosů, kteří tradičně brali ohled na pozici Moskvy) přirozeně nenechávala moc prostoru pro jednání a kompromis.

Koncem 80. let minulého století nespokojenost karabašských Arménů s politikou postupné ázerbájdžánizace Náhorního Karabachu souzněla a do značné míry byla podněcována soustředěným lobováním v Moskvě arménské inteligence sdružené v rámci GhK, která usilovala o přehodnocení „Stalinova rozhodnutí“ o předání Karabachu a Nachičevanu Ázerbájdžánu.¹⁰ V atmosféře nebyvalého růstu nacionalismu i okrajovým důvodům, jako např. odmítnutí Baku vyučování arménských dějin v karabašských školách, byl přikládán zásadní význam. Dean Pruitt a Jeffrey Rubin v této souvislosti zdůrazňují, že „*to, co začíná jako málo významný a konkrétní spor, v případě existence bolestné historie krvavého konfliktu má tendenci být interpretováno nekompromisními a grandiózními pozicemi opačných stran a obecnou nesnášenlivostí vůči opačné straně*“¹¹. Jako spouštěcí mechanismus posloužily srážky ve vesnici Čardakly k severu od autonom-

grafii můžeme snadno potkat pojmosloví jako „Ázerbájdžánský stát Kádžárovců“, atd. Tato skutečnost by tedy měla umožnit, mimo jiné, nárokovat nepřetržitou etnopolitickou dominanci v Karabachu, tvrzením, že počátkem 19. století se Karabašský chanát nacházel ve vazalském stavu vůči Ázerbájdžánskému státu Kádžárovců, nikoli tedy vůči Persii, jíž šáhové z turkické dynastie Kádžárovců (1785–1925) vládli.

¹⁰ Podle údajů posledního sčítání lidu v SSSR (1989) tvořil počet Arménů Náhorního Karabachu 76,9 % (145,5 tisíce), zatímco se podíl Ázerbájdžánců zvýšil až na 21,5 % (40,6 tisíce), soustředěných hlavně ve městě Šuša/Suši a v jeho okolí. Je zajímavé, že Ázerbájdžánci po vyhánění Arménů z 20. a 30. let 20. století tvořili v době rozpadu SSSR takřka 100 % populace Nachičevanu. Jerevanskými aktivisty kultivované obavy z „následování příkladu nachičevanských Arménů“ sloužily pro karabašské Armény významným důvodem k mobilizaci. Lze říci, že aspoň část karabašských Arménů (ale i Arménů z Arménské sovětské socialistické republiky) se nikdy nesmířila s přetrváním v rámci Ázerbájdžánu a v letech 1936, 1947 a 1965 apelovala k Moskvě s cílem „navrátit“ Náhorní Karabach Arménii.

¹¹ Pruitt D., Rubin J., *Social Conflict: Escalation, Stalemate and Settlement*, New York 1986, s. 64.

ní oblasti, kde místní většinoví Arméni odmítli akceptovat jmenování Ázerbájdžánce ředitelem sovchozu. Zprávy o tom se brzy dostaly do Jerevanu, kde tisícové, původně ekologické, demonstrace okamžitě změnilly slogany na „sjednocení Arcachu“ a co do počtu účastníků se významně rozšířily. Z Arménie a Karabachu začali být vyháněni etničtí Ázerbájdžánští – a částečně i turkofonní muslimští Kurdové –, přičemž neřídce byly případy násilností a drancování. 26. února 1988 pak došlo k prvnímu oficiálně zveřejněnému krveprolití, když byli ve srážce u Agdamu zabiti dva ázerbájdžánští mladíci. Během dalších tří dnů v průmyslovém městě Sumgayit poblíž Baku docházelo k pogromům místních Arménů, organizovaným ázerbájdžánskými uprchlíky z Arménie a Náhorního Karabachu a (údajně předběžně vypuštěnými z věznic) vrahy a násilníky za trestuhodné nečinnosti oddílů sovětské armády. Sumgayitské události se výtečně vepsávaly do fantomů minulosti a novějších ideologických konstrukcí vytvářených arménskými nacionalisty – průkopníky karabašského hnutí. Již 24. dubna (od r. 1965 každoročně veřejně připomínané výročí arménské genocidy) bylo na mítinku v Jerevanu překonáno další tabu, když začali být osmanští Turci ztotožňováni s „ázerbájdžánskými Turky“. Utvrdiv se v nevyhnutelnosti sebeobrany, Arméni podporovaní diasporou začali urychleně vytvářet ozbrojené oddíly.

V letech 1989–1990 konflikt nadále eskaloval; ozbrojené srážky v Karabachu a v okolních oblastech nabyly na intenzitě, rostl počet obětí. Přičemž arménští a ázerbájdžánští ozbrojenci teď již útočili i na jednotky sovětské armády, resp. jednali s jejími náčelníky s cílem získat jejich zbraně a munici. Dne 28. listopadu 1989 Moskva zrušila přímou vládu v autonomii, která v oblasti platila rok, čímž dokumentovala svoji neschopnost efektivně zvládat konflikt. 1. prosince Ústřední rada Arménské SSR jednostranně prohlásila Náhorní Karabach součástí republiky.

Karabašské události posloužily pro mobilizaci arménské a ázerbájdžánské veřejnosti. Sloučením GhK s nacionalistickými skupinami došlo v Arménii k vytvoření Všearménského hnutí (Hamahajkakan šaržum), které ve volbách z května 1990 získalo statut nejsilnější parlamentní strany.¹² V Ázerbájdžánu však stále přetrvávala diskrepance mezi alternativním centrem moci v podobě stále populárnější Národní fronty Ázerbájdžánu

¹² Poté co se lídr HHŠ Levon Ter-Petrosjan chopil postu předsedy Ústřední rady arménského parlamentu (srpen 1990) a přesvědčivě vyhrál prezidentské volby (říjen 1991), moc komunistů byla postupně minimalizována.

(AXC) vedenou panturkistickým nacionalistou Abülfezem Elçibeyem, a oficiální prokremelskou komunistickou vládou v čele s Ayazem Mutalibovem. Počínaje 11. lednem 1990 AXC uspořádalo v Baku stotisícové protesty odsuzující pasivnost republikových orgánů, na nichž již ovšem zaznívaly i výzvy k osamostatnění. Ve dnech 13. a 14. ledna zfanatizovaný dav lidí za nečinného přihlížení sovětské armády začal zabíjet místní Armény, což stálo životy přinejmenším 100 lidí. Dne 20. ledna to sovětská vojska využila jako záminku k ozbrojenému zásahu do Baku, kde postřílela či smrtelně zranila kolem 130 ázerbájdžánských civilistů a stovky zranila.

Střemhlavý rozpad Sovětského svazu znamenal, že v další nebezpečné eskalaci konfliktu již nic nestojí v cestě. Přičemž zatímco se Arménům podařilo během posledních let vybudovat bojeschopnou armádu, přetrvávání komunistů u moci v Baku a jejich pokračující konflikt s nacionalisty podobným snahám účinně zabránilo. 31. srpna Baku vyhlásilo nezávislost. 2. září 1991 Karabaští Arméni rovněž vyhlásili nezávislost, již potvrdili záhy uspořádaným referendem, na němž se 99 % (arménského) obyvatelstva vyslovilo pro plnou suverenitu. „Na oplátku“ 26. listopadu ázerbájdžánský parlament karabašskou autonomii zrušil, což však na vývoj v oblasti mělo nulový dopad.

Od zimy roku 1992 již docházelo k regulérní válce. Obsazení městečka Chodžaly v noci z 25. na 26. února, nacházejícího se na strategické magistrále vedoucí ze Stepanakertu (karabašské metropole) do Agdamu, vyústilo v brutální týrání, znásilňování a popravy 613 z cca 8000 místních ázerbájdžánských obyvatel, z větší části žen, dětí a starců.¹³ Přičemž *„v obsazení Chodžaly a i v následujících útocích na ázerbájdžánská osídlená místa se zúčastnily celé oddíly 366. pluku SNS, jejichž teoretickým úkolem bylo právě zabránit rozsáhlým ozbrojeným střetům“*.¹⁴ Tato brutalita zřejmě měla

¹³ Den 26. února uznán jako Genocida z Chodžaly se stal ústředním kamenem protiarménských mobilizačních sentimentů, jakýmsi ázerbájdžánským ekvivalentem arménského 24. dubna. Oficiálně však jako Den ázerbájdžánské genocidy byl prohlášen 31. březen. Tento den v roce 1918 v uličních srážkách v Baku ruskými bolševiky a arménskými nacionalisty Dašnaky bylo zabito na 15 000 mírných nebo špatně vyzbrojených Ázerbájdžánců.

¹⁴ Cornell S., The Nagorno Karabakh: Dynamics and Resolution Perspectives. In: Furman D. (ed.), *Azerbaijan and Russia: Societies and States*, Moscow 2001, s. 445 (v ruštině). V souvislosti s ruskou vojenskou participací v konfliktu nutno zmínit operaci „Kolečko“ („Kolco“), která začala na jaře 1991. Operace, která byla iniciována a řízena přímo z Moskvy, byla uskutečněna oddíly ruské armády a jednotek zvláštního nasazení ázerbájdžánského Ministerstva vnitra. V důsledku operace byly násilně zdrancovány a vyhnány tisíce Arménů ze Šamjanovského a Geranbojeského okresu severněji Náhorního Karabachu. Tato operace

předem promyšlený odstrašující charakter a byla pro úspěšnost následných snah o zajištění „etnicky čistých“ okupovaných oblastí rozhodující.

Zprávy z Chodžaly otrásly ázerbájdžánskou veřejností; parlament donutil prezidenta Mutalibova k rezignaci, ten se ovšem vrátil do prezidentského úřadu po měsíci faktické anarchie a přetrval tam až do května, kdy byl v důsledku převratu řízeným AXC donucen uprchnout; prezidentem se stal Abülfez Elçibey. Podnětem k další změně vlády v Baku bylo obsazení armádou Arménie a Náhorního Karabachu převážně Ázerbájdžánci obydlého města Šuša – „srdce Karabachu“, jeho historického hlavního města, klíčového pro obranu oblasti a majícího hluboký emocionální význam pro národnostní cítění jak Arménů, tak Ázerbájdžánců. V téže době obsazení tzv. Lačinského koridoru – části území Ázerbájdžánu mimo Náhorní Karabach, spojující území Karabachu s Arménií – vyřešilo definitivně arménský problém se zásobováním a významně ovlivnilo průběh války.

Po odražení ázerbájdžánského útoku z léta 1992 v severním Karabachu ovládly spojené karabašské a arménské oddíly území téměř celého Náhorního Karabachu a na jaře dalšího roku okupovaly oblasti samotného Karabachu s většinovým ázerbájdžánským (Fizuli) či smíšeným ázerbájdžánsko-kurdským osídlením (Kelbadžar). Rada bezpečnosti OSN sice 30. dubna 1993 v rezoluci č. 822 apelovala k Arménům, aby stáhli vojska z Kelbadžaru, neboť obsazení těchto oblastí zřejmě nebylo motivováno bezpečnostními důvody. Tyto snahy však vyzněly do prázdna. Arméni zřejmě chtěli upevnit svoje pozice v budoucích mírových jednáních s Ázerbájdžánem.

V červnu 1993 v Baku došlo k dalšímu převratu, když vzpurný plukovník Süret Hüseyinov nařídil své „soukromé armádě“, doplněné o zbraně a municí 104. výsadkářského pluku ruské armády, pochod na východ směrem na ázerbájdžánskou metropoli. Prezident Elçibey záhy uprchl do své rodné vesnice v Nachičevanu, předtím však ještě pozval do Baku svého nachičevanského krajana Heydara Aliyeva, bývalého vůdce sovětského Ázerbájdžánu (1969–1982), člena Politbyra Ústředního výboru KS SSSR a generála KGB. Ten se v de Gaullově stylu neprodleně vrátil do Baku, s požehnáním Kremlu se domluvil s Hüseynovem, který získal post předsedy vlády a ministra obrany, a stanul v čele republiky. Pokusil se konsoli-

byla koncipována jako svérázná „odměna za loajalitu“ Moskvy ázerbájdžánským komunistům, definitivně však ustála v následku krachu srpnového převratu v Moskvě a nástupu Jelcinových demokratických sil do moci v Rusku.

dovat národ, snažil se vytvořit armádu a zrestaurovat katastrofické mezinárodní postavení země.

Mezitím Arméni plně využili vnitropolitického chaosu v Ázerbájdžánu a za nasmělého vzdoru demoralizovaných ázerbájdžánských oddílů postupně obsadili Agdam, Fizuli, Horadiz, Kubatly, Džabrail, Zangelan, čímž dosáhli ázerbájdžánsko-iránských hranic podél řeky Arax, načež jednotky iránské armády překročily řeku, aby daly najevo svou přítomnost. Ázerbájdžánští vesničané, zastrašení praktikou etnických čistek a faktickou anarchií v ozbrojených složkách, masově prchali již před postupem arménských oddílů; stovky civilistů zemřelo na horských stezkách na následky vyčerpání a mrazu. Následovaly rezoluce RB OSN č. 853, 874, 884, požadující okamžité a bezpodmínečné stažení arménských oddílů z okupovaných území, které se však minuly účinkem.

V zimě 1993–1994 narychlo zformovaná ázerbájdžánská armáda s vypětím sil zahájila masivní útok podél celého perimetru fronty, který však po počátečních úspěších ztroskotal. Teď již obě strany konfliktu neměly dost sil k vedení ofenzivního způsobu boje, a 12. května 1994 bylo v Moskvě podepsáno příměří, které trvá dodnes. V důsledku ostřelovací války, minových výbuchů a občasných dělostřeleckých duelů však na frontové linii ročně přijde o život 200 až 300 vojáků a civilistů.

Válka si vyžádala přibližně 30 000 obětí, z nichž kolem 7000 Arménů, 1 100 000 lidí se stalo uprchlíky, z čehož je minimálně 800 000 Ázerbájdžánců. Je okupováno 7 oblastí vlastního Ázerbájdžánu,¹⁵ což tvoří 14 % ázerbájdžánského území. Arménie se ocitla v blokádě ze strany Ázerbájdžánu a Turecka, Nachičevan ze strany Arménie. Bylo zdevastováno hospodářství Ázerbájdžánu a Arménie, počet jejíhož obyvatelstva v důsledku migrací se snížil na 2–2,5 milionu.

Mezinárodní souvislosti

S přihlédnutím k době, ve které se konal, významu pro regionální bezpečnost a zeměpisnému situování náhorně-karabašský konflikt musel mít široký mezinárodní ohlas. Od samého počátku byl přístup Ruska klíčový. Počáteční nezáměr ruského ministerstva zahraničí o vývoj podél jižních

¹⁵ Patří k nim Lačín, Kelbadžar, Agdam, Fizuli, Kubatly, Džabrail, Zangelan.

hranic byl doplněn poměrně svrchovanými počínáními jednotlivých ruských institucí, hlavně ministerstva obrany a náčelníků místních posádek. Zpětně se však zdá, že pozice Moskvy nebyla tak zmatená, jak by se mohla na první pohled zdát. Jan Wanner v této souvislosti zdůrazňuje, že „už v květnu 1992 se udála série podivných náhod. Poté, co se Ázerbájdžán odmítl připojit k Taškentské dohodě o vzájemné bezpečnosti a přerušil své činnosti v SNS, rozhodli se Arméni během několika dnů v Náhorním Karabachu pro ofenzívu, jejímž výsledkem bylo obsazení Šuši a otevření tzv. Lačinského koridoru do Arménie“.¹⁶ Abülfez Elçibey, který měl na svědomí razantní změnu ázerbájdžánské politiky, důsledně odmítal dislokaci ruských vojenských základen na území republiky. Navíc naplánoval na konec června v Londýně podepsání ambiciózní ropné smlouvy s předními západními ropnými společnostmi o těžbě obrovských zásob ázerbájdžánské ropy, tzv. „kontraktu století“, přičemž účast ruských (a íránských) firem zásadně odmítal. Tento přístup představoval vážnou hrozbu zájmům Moskvy v rozsáhlém kavkazsko-středoasijském regionu; dne 10. června 1993 tak došlo k již zmíněnému pochodu Hüseyinovových oddílů do Baku, který měl za následek vystřídání Elçibeye Heydarem Alijevem. Posledně jmenovaný záhy vrátil zemi do SNS a zauvažoval dokonce i o zřízení ruských vojenských základen na ázerbájdžánském území.

Vznik pěti nezávislých turkických států na Kavkaze a ve Střední Asii počátkem 90. let byl obdobím euforických očekávání v Ankaře. Původní pochopení nutnosti udržení stabilních vztahů s Arménií však bylo vystřídáno nezbytností podpořit „ázerbájdžánské bratry“ v jejich válce proti Arménům, tím spíše když veřejné mínění významně ovlivňovalo rétoriku a myšlení oficiálních činitelů¹⁷. Pro udržování co nejtěsnějších vztahů s Baku však existovaly i jiné, racionálnější pohnutky, neboť tím by byl zaručen nezbytný přístup ke Kaspickému moři, bohatému na ropu, a ke Střední Asii. Když se ale v roce 1992 zdálo, že Arméni připravují útok na Nachičevan, pohrozila Ankara aktivizací zvláštního dodatku sovětsko-turecké Karské smlouvy (1921), podle níž Turecko zajišťuje bezpečnost

¹⁶ Wanner J., Ruská politika a kavkazský region. In: Litera B., Švec L., Wanner J., Zilynskyj B., *Rusko? Vzájemné vztahy postsovětských republik*. Praha 1998, s. 120

¹⁷ Záhy po pádu Kelbajaru se tehdejší turecký prezident Turgut Özal například zmínil, že „již je načase ukázat Arménii zuby“. Od roku 1998, kdy se moci v Jerevanu chopil Robert Kočarjan, se arménská diaspora a zahraniční politika zaměřila na prosazení mezinárodního uznání arménské genocidy (1915), jíž Ankara neuznává, což ještě více zhoršilo turecko-arménské vztahy.

této ázerbájdžánské exklávy,¹⁸ a demonstrativně dislokovala k turecko-arménským hranicím vojska. Kulminace mezinárodního napětí kolem karabašského konfliktu dosáhla vrcholu, když tehdejší velitel spojených ozbrojených sil SNS maršál Jevgenij Šapošnikov pohrozil Ankaře v případě vojenské intervence třetí světovou válkou. V dalších letech si Ankara ve snaze zaručit normální vztahy s Moskvou vystačila spíše s mezinárodní podporou Ázerbájdžánu, blokadou Arménie a zasláním tureckých vojenských instruktorů do ázerbájdžánské armády.

Pesimistický vývoj v arménsko-tureckých vztazích oživil arménské fobie z toho, že jsou „křesťanským ostrůvkem“ v nepřátelském (muslimském, turkickém) obklíčení: bylo zřejmé, že vyhlídky stěží třímilionové Arménie na přežití mezi 65milionovým Tureckem a 7milionovým Ázerbájdžánem v případě většího konfliktu nejsou nijak nadějně. V situaci „geopolitického patu“ se proto jako nezbytnost jevila perspektiva co nejvíc prohloubit vojensko-politickou spolupráci či spíše integraci s Moskvou – na arménském území poblíž turecko-arménských hranic byla zřízena mocná 102. vojenská základna Ruské federace. Podle informací, které se prosáky na veřejnost koncem 90. let, pouze v letech 1996–1998 získala Arménie od Ruska zbraně na 1 miliardu dolarů.¹⁹ Tento trend pokračoval i v následujících letech.²⁰

Vznik nezávislého Ázerbájdžánu na sever od vlastního (jižního) Ázerbájdžánu vzbudil značné bezpečnostní obavy Teheránu, neboť cca třetinu ze 70milionového obyvatelstva Íránu tvoří etničtí Ázerbájdžánci. Obavy Íránců, že existence mocného a na ropu bohatého Ázerbájdžánu udržujícího těsné vztahy s Tureckem (perspektivně i s USA a Izraelem) poslouží zesílení separatistických aspirací íránských Ázerbájdžánců, byly zesíleny nešťastnými výroky prezidenta Elčibeye, podle něhož „*sjednocení Ázerbájdžánu je otázkou nanejvýš pěti let*“. Paradoxem byla faktická podpora šíitského Íránu křesťanské Arménii ve válce proti šíitskému Ázerbájdžánu, i když se Teherán snažil pod tlakem ázerbájdžánské komunity a islámsky naladě-

¹⁸ Je zajímavé, že podle téhož dokumentu turecký vůdce Mustafa Kemal-paša (Atatürk), který tento dodatek prosadil, Turecku zajistil právo zasáhnout i v případě ohrožení bezpečnosti a teritoriální integrity Adžárie, autonomní oblasti v rámci Gruzie.

¹⁹ Mezi nimi i nejmodernější systémy vzdušné obrany (*air-defence-systém*) SS-300, letadla MiG-29 atd.

²⁰ Nejnověji ruská vojenská základna poblíž arménského města Gjumri byla posílena jednotkami letos zrušené 62. ruské základny v jihogruzínské Džavachetii, obydlené převážně Armény.

né veřejnosti kamuflovat do úlohy nestranného arbitra a mediátora. V 90. letech tak dochází ke vzniku rusko-iránsko-arménského trojúhelníku, jehož úhlavním cílem je izolovat Ázerbájdžán, zadržovat Turecko a minimalizovat americkou přítomnost v kavkazsko-kaspické oblasti.

Pro americkou politiku první třetiny 90. let byla charakteristická neznalost a malý zájem o region zmítaný občanskými válkami a kriminální anarchií, jež byl navíc vnímán jako legitimní ruská doména. Vlivná arménská (a řecká) lobby tak získala možnost významně ovlivňovat americkou *policy-making* ve vztahu ke konfliktu v Náhorním Karabachu, když Kongres tzv. *Freedom Support Act, Section 907* v říjnu 1992 označil Ázerbájdžán za agresora a uvalil zákaz jakékoli finanční a humanitární podpory Ázerbájdžánu, dokud Ázerbájdžán nezruší ekonomickou blokádu Arménie a použítí síly proti Arménům Náhorního Karabachu a Arménské republiky. Přístup Washingtonu se ovšem pozvolna měnil od roku 1994, když nakonec došlo v Baku k podepsání mnohokrát odkládaného „kontraktu století“, v němž byly významným způsobem zastoupeny významné americké a britské ropné společnosti. V tomtéž roce je Jižní Kavkaz prohlášen „zónou životních zájmů“ USA. Clintonova administrace během 90. let kladla značný důraz na upevnění strategických vazeb s Ázerbájdžánem, Tureckem a Gruzii, což bylo podstatnou měrou podmíněno konzistentním zájmem Washingtonu transportovat kaspickou ropu mimo ruské území; jedná se ropovod Baku–Tbilisi–Ceyhan, který byl přes veškeré peripetie letos dobudován.

Mírový proces²¹

Okamžitě po formálním získání nezávislosti se Arménie a Ázerbájdžán staly členskými zeměmi tehdejší KBSE (leden 1992), v jejíž rámci byla vytvořena tzv. Minská skupina tvořená 13 členskými státy KBSE, která se měla výhradně zabývat řešením karabašského konfliktu. Není bez zajímavosti, že tento konflikt se stal vůbec prvním případem, když OSN postou-

²¹ Tato stručná kapitola nepretenduje na chronologizaci a přesné vymezení mírotvorných úsilí OBSE v karabašském konfliktu, ale usiluje hlavně o nástin předních negociačních přístupů prosazovaných v rámci Minské skupiny OBSE. Detailní přehled poskytuje například Ermina Van Hoyer, *The OSCE in the Caucasus: Long-Standing Mediation for Long-Term Resolutions*, in: *OSCE Yearbook 1999*.

pila regionální bezpečnostní organizaci mandát k mediaci. I když retrospektivně jsme svědky neúspěšnosti úsilí KBSE/OBSE, je nezpochybnitelné, že KBSE/OBSE se víc než jednotlivým prostředníkům (Rusko, Írán, Kazachstán, USA, atd.) podařilo vytvořit žádoucí fórum pro kontinuální negociace. Neúspěchy OBSE tak lze objasnit jednak počáteční neznalostí regionu, jednak absencí příslušného *conflict resolution* aparátu, ale v neposlední řadě samozřejmě protikladnými názory stran konfliktu – Arménie, Náhorního Karabachu a Ázerbájdžánu, zčásti též i „politikou nespolutpráce“, uplatňovanou v některých obdobích Ruskem v rámci Minské skupiny ve snaze prosadit své partikulární zájmy.

I když během asi 13 let negociací konfliktní strany již byly několikrát blízko k dosažení kompromisu, příliš hektický vývoj na bitevním poli (1993) či vnitropolitické změny v jedné ze zemí (1998, Arménie) tomu nakonec zabránily.

Arménie vychází z práva národů na sebeurčení a trvale poukazuje na skutečnost, že, protože se konflikt odehrával mezi Ázerbájdžánem a Náhorním Karabachem²², jednání by spíše měla probíhat mezi Baku a Stepanakertem. Jerevan oficiálně poukazuje na skutečnost, že pouze reprezentuje Náhorně Karabašskou republiku (NKR). Upozorňuje tudíž, že finální řešení o osudu NKR musí být schváleno NKR a Jerevan akceptuje jakékoli řešení, na něž by Stepanakert byl ochoten přistoupit.

Prezident Kočarjan v roce 1998 určil zásady při jednáních s ázerbájdžánskou stranou: a) právo národa NKR na sebeurčení; b) záruky bezpečnosti pro arménskou populaci NKR, což předpokládá udržení silné armády a nejtěsnějších vztahů s Arménií; c) z bodu b) pak plyne mj. nutnost zachovat pod arménskou kontrolou strategicky důležitý Lačinský koridor.

Ázerbájdžán obhajuje princip územní celistvosti a poukazuje na skutečnost, že arménský národ již realizoval svoje právo na suverénní státnost v rámci nezávislé Arménie. Baku trvá na tom, že vedlo válku s Arménií (za příčinu války je považována vojenská agrese ze strany Arménie, uplatňující nárok na část ázerbájdžánského území), a důsledně odmítá uznat Stepanakert (mezitím přejmenovaný na původní ázerbájdžánský způsob

²² A to přestože fakt vyhlášení vojenské mobilizace v Arménii a přímé účasti arménské armády v karabašském konfliktu je obecně dobře znám a byl mnohokrát dokumentován nezávislými organizacemi monitorujícími vývoj v regionu. Je zajímavé, že vzhledem ke svým strategickým zájmům Jerevan neuznal nezávislost Náhorního Karabachu, ani neusiloval o sjednocení s ním, i když řešení Ústřední rady Arménské SSR z roku 1989 o připojení Náhorního Karabachu nebylo nikdy zrušeno.

Chankendi) za subjekt jednání; v opačném případě by totiž uznal legitimitu NKR, tím tedy zčásti i svrchovanost jeho nároků. Jakožto multietnický stát se Ázerbájdžán rovněž obává, že by přílišné ústupky Arménům mohly posloužit špatným příkladem pro aktivizaci separatistických snah řady etnických menšin (Lezginové, Avarové, Talyšové) obydlejících ruské-ázerbájdžánské a rusko-iránské příhraničí. Výsledkem by tedy mohla být – v tom nejhorším možném případě – dezintegrace Ázerbájdžánu.

Názory většinové ázerbájdžánské populace a zčásti i oficiálního Baku shrnuli představitelé hlavních politických stran v „Kapitole čtyř“ (2001): a) Náhornímu Karabachu má být poskytnuta (vysoká) míra autonomie v rámci jednotného Ázerbájdžánu (zajištění vertikálních vztahů mezi Baku a Stepanakertem); b) má být zaručen návrat 7 okupovaných ázerbájdžánských oblastí (mimo NKR); c) má být uskutečněn bezpečný návrat ázerbájdžánských uprchlíků do okupovaných oblastí; d) Baku usiluje o mírové řešení konfliktu. V případě neúspěchu však je oprávněn v souladu s ústavou UN a platným mezinárodním právem znovu nastolit svoji teritoriální integritu.

Jednáním nezanedbatelnou měrou brání nesoulad mezi reálným stavem a optimistickými krátko- a střednědobými očekáváními na ázerbájdžánské straně. Baku dost oprávněně spatřuje v kaspické „rovné diplomacii“ prostředek, jak si vytvořit vhodné mezinárodní prostředí pro jednání s Jerevanem, což mj. předpokládá omezit vliv arménského spojence Ruska v dění na Jižním Kavkaze a zajistit si přízeň Washingtonu. Ten by pak podle názoru Ázerbájdžánců měl donutit Armény k větší flexibilitě; na sebevědomí Ázerbájdžánců dodává skutečnost, že Jerevan a Stepanakert byly pod tlakem mezinárodní veřejnosti donuceny ustoupit od původního prosazování úplné nezávislosti Karabachu. To spolu s vidinou miliardových ropných zisků redukuje ochotu Baku jako poražené strany k uznání reality současného stavu a k nezbytným ústupkům. Arménská strana, která dosáhla jasněho vojenského vítězství a v současné době kontroluje vojenskou situaci v Náhorním Karabachu a kolej něj, je poměrně neochotná k ústupkům, jak jsou chápány Baku, i když si je vědoma nutnosti kompromisu.

Důležitou překážkou řešení konfliktu je jeho hodnotově-orientovaný (*value-related*) charakter. Vždyť zatímco zájmově-orientované (*interest-related*) konflikty jsou snadněji řešitelné nalezením vzájemně výhodného ekonomického *Rationale*, hodnotově-orientované konflikty kořeni v samotném hodnotovém systému (*belief system*) a v identitě stran konfliktu, a proto v nich lze stěží dosáhnout kompromisu, jestli je to vůbec možné. V situaci permanentního bezpečnostního dilematu (dosaženo je jen

příměří, mírové ujednání dosud chybí) se vlády pokoušejí udržovat nutnou hladinu společenské mobilizace. Státní propaganda se plánovitě obrací k paměti násilností a krveprolití a kultivuje se ovzduší nenávisti a neústupnosti. Poslední platí hlavně o Ázerbájdžánu, kde je ve společnosti silný pocit ponížení a zneuctění kvůli vojenské porážce v Karabachu. Za těchto okolností by mohla ochota k ústupkům, které jsou neodmyslitelnou součástí jakéhokoli kompromisu, být vnímána jako kapitulantství a zrada národních zájmů, což může být populisticky využito ambiciózními opozičními stranami v obou zemích.²³ Proto se strany snaží uchovat maximální diskretnost při jednáních – od roku 1999, kdy Baku a Jerevan vedou bilaterální jednání, jen málo informací o náplni negociací prosáкло na veřejnost.

Vojenské řešení²⁴

Ázerbájdžánská strana čas od času artikuluje možnost vojenského řešení, a dělá to zřejmě ze snahy vyvíjet nátlak na arménskou stranu či připomenout vlastní veřejnosti nepříznivý stav. Snaha o odplatu je u poraženého státu přirozená. To však nic nemění na skutečnosti, že taková prohlášení

²³ V této souvislosti je příznačný případ rezignace Levona Ter-Petrosjana. Pragmatický arménský prezident tváří v tvář prohlubující se geopolitické izolaci a katastrofické hospodářské situaci Arménie byl ochoten akceptovat návrh na mírové ujednání (viz fázový přístup čili *the stage-by-stage approach*), byl však v únoru 1998 donucen pod tlakem hlavních politických stran, diaspory a veřejnosti rezignovat. Na vzápětí uskutečněných prezidentských volbách zvítězil Robert Kocharjan, původem z Náhorního Karabachu, bývalý předseda vlády a prezident NKR, před Ter-Petrosjanovou rezignací předseda vlády Arménie.

²⁴ Na jednáních byla rovněž diskutována možnost územní výměny (tzv. Gobleŭv plán, 1992), která předpokládala poskytnutí Lačinského koridoru Arménii výměnou za tzv. Megrinský koridor, který spojuje „kontinentální“ Ázerbájdžán s Nachičevanem. Tento plán však byl odmítnut Arménií, která ho ze samého začátku pokládala za „asymetrický“, poněvadž by v jeho důsledku přišla o společnou hranici s přátelským Íránem výměnou za území, které již kontrolovala a které je pro zajištění bezpečnosti Náhorního Karabachu klíčové. Nicméně varianta předpokládající územní výměnu byla i nadále předmětem jednání, tvořila však spíše součást mírových balíků (ve formě nepřetržité komunikace Ázerbájdžánu se svojí enklávou Nachičevanem). Dalším scénářem je tzv. Kyperská čili severokyperská varianta, tzn. vytvoření de facto nezávislého čili pseudonezávislého (s napojením na Arménii) státu – Náhorního Karabachu, který by sice nebyl uznán mezinárodním společenstvím, disponoval by však všemi symboly a atributy svrchovanosti (jakožto území, stálé obyvatelstvo, armáda, vlajka, ústava, měna) atd., jednalo by se tedy o dokumentaci existující reality s následným upevněním karabašské suverenity. Obecně se však předpokládá, že by takový scénář představoval permanentní zdroj nestability, militarismu a revanšismu v regionu a činil by jak Ázerbájdžán, tak Arménii náchylnými ke vměšování ze strany cizích mocností (např. Ruska).

podkopávají atmosféru vzájemné důvěry, která je nezbytná pro úspěšný průběh jakýchkoli jednání. Avšak lze poznamenat, že z čistě pragmatických úvah obnovení války v současné době by stěží v oficiálním Baku reálně přicházelo v úvahu. Předsunuté jednotky karabašské armády se totiž nacházejí v cca 30 km od města Jevlach a cca 50–60 kilometrech od druhého největšího ázerbájdžánského města Gjandža, přes kterou vedou klíčové komunikace do Gruzie a přes kterou vede i vybudovaný projekt ropného potrubí Baku–Tbilisi–Ceyhan prosazený Washingtonem. Obsazení této křižovatky – ať již vyprovokované Baku či nikoli – by bylo nejsnadnější cestou, jak pohřbit dalekosáhlá ázerbájdžánská očekávání. Nelze rovněž zapomenout, že arménská armáda je stále nejsilnější na Jižním Kavkaze.²⁵

V poválečném období se z NKR stala pevnost, vytvořily se četné upevněné obranné linie, minová pole. Úsilími arménské diaspory je vybudována prvotřídní magistrála Jerevan–Stepanakert, která by v případě válečných aktivit zajišťovala okamžitý přesun vojenského materiálu z Arménie, a – což také nelze vylučovat – z 102. vojenské základny Ruské federace v Arménii. S ohledem na kvalitu a kvantitu vojenské techniky, kterou disponuje Ázerbájdžán a zvláště Arménie, by byla případná válka totální a velice krvavá; pod raketovými údery by se již ocitly jak Stepanakert, tak Jerevan a Baku. S největší pravděpodobností by byl do konfliktu zahrnut i Nachičevan, což by těžko nechalo neutrálním Turecko, s tím tedy i Rusko a Írán. Internacionalizace konfliktu by hrozila přerůst v nebezpečnou regionální válku. Zdá se, že Baku v nejbližších 10–15 letech nemůže reálně kalkulovat s vojenským řešením, i když nemůže tuto možnost v budoucnu vylučovat a i dnes investuje do zbrojení značné procento ze svých ropných zisků.

Fázový přístup

Na základě Lisabonských principů²⁶ Minská trojka tvořená zástupci Francie, USA a Ruska na podzim 1997 nabídla tzv. fázový přístup, který předpokládal fázové čili etapní dosažení mírového ujednání. Podle tohoto

²⁵ Podrobněji k vojensko-politické problematice viz např. Cornell S., McDermott R., O'Malley W., Socor V., Starr F., *Regional Security in the South Caucasus: The Role of NATO*. A Policy Paper produced by the Central Asia-Caucasus Institute, Paul H. Nitze, School of Advanced International Studies. Washington 2004, s. 34–49.

²⁶ V prosinci 1996 došlo na Lisabonském summitu OSCE k potvrzení všemi 53 členskými zeměmi OSCE (kromě Arménie jako 54. země) a USA principu územní celistvosti v armén-

přístupu mělo nejprve proběhnout osvobození území okupovaných arménskými oddíly (mimo NK) a zrušení blokády Arménie, pak návrat ázerbájdžánských uprchlíků do jejich domovů a zajištění multinacionálních mírotvorných jednotek (pod záštitou OBSE) a zahraničních monitorovatelů v Náhorním Karabachu. Teprve poté měla proběhnout jednání o statutu Karabachu. Ázerbájdžán fakticky souhlasil s přítomností karabašské armády (která ovšem po dosažení ujednání měla být omezena na národní milice), ústavy, vlajky a dalších symbolů státnosti, s tím že NKR bude navěnek vystupovat jako součást Ázerbájdžánu. Zatímco Baku s tímto návrhem souhlasil, Stepanakert kategoricky odmítl o něm jednat, neboť by tím přišel o svoji hlavní trumfovou kartu již před klíčovými jednáními o statutu, ale také proto, že odmítal jakoukoli variantu předpokládající vertikální vztahy s Baku. Fázový princip je zásadně podporován Baku.

Balíkový přístup

Tento přístup předpokládá dosažení obecného ujednání o všech problémových aspektech zároveň, což by umožnilo jejich okamžitou aplikaci. Jak známo, k žádnému kompletnímu dohodnutí zatím nedošlo. Posledním a nejznámějším ze série návrhů, které vycházejí z tohoto principu, byl princip „společného státu“ („*common state*“ *approach*), vypracovaný ruskými diplomaty Jevgenijem Primakovem (tehdejším ministrem zahraničí) a Borisem Pastuchovým na podzim roku 1998. Výhoda a zároveň nevýhoda tohoto projektu spočívala ve snaze vyvarovat se v jednáních a v textech použití klíčových termínů jako „autonomie“, „nezávislost“, „teritoriální integrita“, které jsou spojovány s identitou a jsou proto vnímány extrémně emocionálně, a o kterých lze jen stěží dosáhnout kompromisního ujednání. Podle úmyslu autorů to mělo hlavně umožnit posadit strany k jednacímu stolu a „racionalizovat“ negociační proces. Zpětně se však ukázalo, že zvýšená abstraktnost pojmosloví umožňovala vícere interpretace

sko-ázerbájdžánských jednáních o statutu NKR. V textu Lisabonské deklarace o tom nacházíme jasnou zmínku: „právní statut Náhorního Karabachu má být definován v návaznosti na princip sebeurčení, který by zajišťoval Náhornímu Karabachu nejvyšší stupeň sebeurčení v rámci Ázerbájdžánu“. Viz Organization for Security and Co-operation in Europe, Lisbon 1996, Lisbon Document 1996, Annex 1, Statement of the OSCE Chairman-in-Office, in: Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg/IFSH (ed.), *OSCE Yearbook 1997*, Baden-Baden 1998, pp. 419–446, p. 430.

a nemohla sloužit jako pevný základ pro negociace a měla ve skutečnosti za následek odkládání finálního řešení.

Princip „společného státu“ v podstatě předpokládá aplikaci principu „volně asociovaného státu“.²⁷ Zatímco se separatistická entita (NKR) „volně“ asociovala k centru, nelze zdaleka vylučovat, že by se pak mohla stejně „volně“ oddělit (horizontální vztahy). Proto Baku považoval tento princip za vážnou odchylku od ducha a litery Lisabonských principů a odmítl, zatímco Jerevan a Stepanakert byly ochotny jednat. Podle některých komentátorů byla Moskva spíše motivována snahou zajistit stav „*ani válka, ani mír*“ a uchovat si tak své tradiční mocenské nástroje v kavkazském regionu obecně a v arménsko-ázerbájdžánských vztazích pak obzvláště.

K momentu psaní tohoto textu se arménsko-ázerbájdžánské vztahy ocitaly ve slepé uličce. Baku obvinil Minskou skupinu OBSE z pasivity, opakovaně naznačil na možnost vojenského řešení karabašského konfliktu a vzhledem k údajné absenci pokroku navrhnul začít rozhovory „od nuly“. Jerevan pak odmítl tento návrh s tím, že by údajně znegoval veškerý již dosažený pokrok.²⁸ Podle zdrojů, dostupných z kuloárů, je neochota ázerbájdžánské strany podmíněna současným přístupem OBSE, který předpokládá poskytnutí Náhornímu Karabachu tak vysoké míry autonomie, jež by se fakticky jen málo lišila od nezávislosti. Zprostředkovatelé v současné době tak čelí nanejvýš obtížnému úkolu: nalezení a formulaci jakési akceptovatelné syntézy mezi pozicemi Baku, které v návaznosti na usnesení Lisabonského summitu odmítá jednat o „balíkovém přístupu“ a koncepci „společného státu“, a opačné pozice Jerevanu a Stepanakertu. Ve středu debat je samozřejmě otázka statusu Náhorního Karabachu a otázka vlastnictví Lačinského koridoru. V současné době však maximální tajnost jednání poskytuje analytikovi velmi málo konkrétních a ověřitelných informací a značné množství protirečících si spekulací.

²⁷ Tentýž konfедераční či quasi-federative princip pak byl Moskvou nabídnut pro jednání Gruzie s Abcházíí a Moldávie s Podněstřím.

²⁸ Když Jerevan apeloval k novému ázerbájdžánskému prezidentu İlhamu Alijevovi, aby „akceptoval jednání z Key West“ (Florida, USA, 2001), Alijev reagoval tvrzením: „*Nikdy nebylo dosaženo žádných ujednání. Toto je další pokus o fabrikaci z arménské strany*“. Arménsko-ázerbájdžánská jednání naplánovaná na konec března v Praze se proto nekonala. Podobné diplomatické duely mezi Jerevanem a Baku jsou v posledních letech poměrně časté. Jsou podmíněny tím, že jedna ze stran ve snaze ospravedlnit vlastní (perspektivní) ústupky se snaží připravovat půdu ve veřejném mínění informováním o (zpravidla domnělých) podstatnějších ústupcích opačné strany. V důsledku toho je vláda opoziční strany nucena vzápětí vystoupit s kategorickými odmítnutím, aby uklidnila vlastní veřejnost. Tato odmítnutí se pak zpravidla doprovázejí rétorikou dalekou od mírové.

Závěr

Základní axiom *peace studies* napovídá, že snaha konfliktních stran řešit své problémy mírovou cestou vychází nikoli z poznání abstraktního dobra, ale z uvědomění si skutečnosti, že mír za současných okolností nemá alternativu. V poslední době jsme svědky stále zřetelnější snahy přispět k nalezení mírového ujednání jak ze strany Arménů, tak Ázerbájdžánců. Pro dlouhodobý ekonomický růst a pro zajištění stabilního klimatu pro zahraniční investice v regionu, jenž se čím dál víc otevírá světu, je trvalý mír nezbytností. Zvláště ostře si to v posledních letech uvědomují v Arménii, která kvůli konfrontaci s Ázerbájdžánem stojí mimo ctižádostivé regionální projekty, a jejíž současná vojenská převaha není původní a je převážně podmíněna podporou Moskvy. Nepříjemnou zvláštností konfliktu rovněž je, že perspektivní arménsko-ázerbájdžánské ujednání je nejenom záležitostí vlád těchto zemí, ale muselo by rovněž být akceptovatelné pro přední vnější aktéry (USA, Rusko). Veškerá dohoda by tedy měla brát v úvahu někdy protichůdné zájmy mocností, což spíše ztěžuje nalezení finálního kompromisního řešení.

Lze bohužel konstatovat, že současný arménský a ázerbájdžánský národ se staly rukojmími politiky svých vlád, které ve snaze udržet nutnou mobilizační hladinu provádějí svéráznou „profilaktiku nenávisti“ vůči opačné straně. Následkem toho se vytváří generace lidí, pro které jsou veškeré ústupky nepřipustné.²⁹ Tím vlády nesmírně limitují prostor pro vlastní jednání – v případě dosažení kompromisu by bylo nesmírně těžké „prodat“ ho veřejnosti.

Nekompromisní přístup veřejného mínění k opačné straně při současných trendech bude časem posilovat, nedojde-li v dohledné budoucnosti k razantní změně mocenské konstelace v regionu (např. v případě neschop-

²⁹ Podle aktuálních výzkumů veřejného mínění, pouze 1 % Arménů je ochotno k významným ústupkům Ázerbájdžánu v otázce řešení karabašského konfliktu, cca 50 % Ázerbájdžánců neuznává žádné ústupky arménské straně a cca 40 % Ázerbájdžánců připouští jen nevýznamné (formální) ústupky jako zachování (více či méně podstatné) autonomie NKR v rámci jednotného Ázerbájdžánu (tedy se fakticky jedná o rekonstrukci předválečného stavu). Pouze cca 0,7 % karabašských Arménů však připouští jakoukoli formu podřazenosti Karabachu Ázerbájdžánu. Drtivá většina jak Arménů, tak Ázerbájdžánců ale preferuje mírové řešení konfliktu. V této souvislosti se hovoří, že pro přípravu veřejnosti k ústupkům (jsou-li již dosaženy jako součást mírového ujednání) by vlády mohly sáhnout k vytváření dojmu o blížící se válce.

nosti či neochoty Ruska i nadále zaručovat bezpečnost svého jihokavkazského spojence Arménie), umožňující jedné straně konfliktu prosadit svoji vůli nezávisle na vůli opačné strany, nebo v případě razantní změny hodnot společnosti.

Je důležité, že lidé mají válku a utrpení, spojené s ní, v čerstvé paměti; někdejší „euforie z války“, charakteristická pro období „exploze nacionalismu“, je pryč. I navzdory státní propagandě jediným skutečným přáním obyčejných lidí je žít v míru, stabilitě a prosperitě. Zvláště u starších lidí jsou ještě živé vzpomínky na arménsko-ázerbájdžánské sousedství. Četné příklady mírového soužití a spolupráce představitelů těchto národů všude mimo jejich vlast – v Rusku, v Evropě či ve Spojených státech, svědčí o tom, že v individuální rovině se nenávisť ještě nestala dominujícím pocitem. V této souvislosti je velmi důležité, že v důsledku karabašské války přišlo o život „jen“ 30 000 lidí, nikoli cca 250 000 jako v bosenském či přibližně 100 000 jako v rusko-čečenském konfliktu, což snižuje počet lidí pokrevně vtažených do konfliktu. Tato skutečnost pak je pro kavkazské realie, které se vyznačují přetrváním obyčejně krevní msty či jeho relikty ve vědomí lidí, nezanedbatelná.

Proto je životně nutné léčení vědomí. Veřejnost obou zemí musí být patřičně připravena ke kompromisu, a proto je nezbytné vytvořit atmosféru usmíření a odpuštění. Důstojný, skutečný kompromis, nikoli – byť na dnešek málo pravděpodobné – vítězství jedné ze stran, je předpokladem pro jakýkoli stabilní a z dlouhodobého hlediska pevný mír; v opačném případě se totiž automaticky produkuje nový revanšista. Jak v této souvislosti poukazuje Ronald Grigor Suny: „*způsob, kterým lidé myslí o sobě je lidskou konstrukcí, budovanou v čase... Pokud se ony (identity) budují, v podstatě by je nebylo možné dekonstruovat. Nemůžeme totiž zapomenout na to, co se nám stalo. Nemůžeme všechno začít znovu. Avšak pokud mohou být, ne-li dekonstruovány, ne-li eliminovány, mohou se v čase rekonstruovat. Mohou být definovány novými způsoby*“.³⁰ Je tedy jasné, že tento proces si vyžádá léta a, což je mnohem důležitější, politickou vůli, která by měla posloužit jako skutečný základ pro přetrvávající mír.

³⁰ Sunyův konstruktivistický přístup je prezentován v: Negotiations on Nagorno-Karabakh: Where Do We Go From Here? (Summary and Transcript), *Caspian Studies Program*, Harvard University [23. dubna 2001].

Summary

The Conflict in Nagorno-Karabakh

This contribution is an attempt to analyse the background and dynamics of the Azeri-Armenian conflict over Nagorno-Karabakh. It focuses particularly on the genesis of Azeri and Armenian nationalisms in relation to the conflict, tracing its history back to the last decades of Tsarist rule. The article shows that initial seeds of discord were sown back in the last quarter of the 19th Century as Armenian bourgeoisie was increasingly growing in power and its dominance in the economic, as well as political life of Baku, the Empire's oil metropolis, and other Azeri-dominated areas alienated marginalized Muslim masses. In the 1905 clashes, the conflict at the very first time overgrew its socio-economic roots, which resulted in extensive ethnically motivated clashes between Azeris and Armenians scattered through some ethnically mixed areas of Transcaucasia. The article then draws attention to the short intermezzo of 1918–1920, when independent republics of Azerbaijan and Armenia clashed heavily for territories they both claimed. Portraying the rather silent period of Soviet rule, emphasis is put on its final years with Armenians' irredentist aspirations – and Azeri efforts to withstand them – becoming a leading force of the national revival for both South Caucasian peoples. Analyzing a number of triggering factors, which gradually led to a full-scale war between Azerbaijan and Armenia over the dominance in Nagorno-Karabakh in the aftermath of the dissolution of the USSR, the article seeks to unveil the post-war state of affairs in both republics centering around the issue of societal preparedness for a possible war. It also undertakes a concise analysis of international involvement in the conflict focusing on the role of Russia as the major international player in the negotiation process. Finally, it discusses potential ways of resolving the conflict, both peacefully (with an emphasis on OSCE-mediated efforts) and via military means showing that a renewal of war, though rather implausible in the short run, would cause a serious regional conflict in which not only Azerbaijan and Armenia, but also Turkey, Iran and Russia would be likely to be drawn in.